

УДК 37.013.43/017:028

Тетяна Мельничук,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри культурології
Національного університету біоресурсів
і природокористування України

**КНИГА ЯК ВАЖЛИВИЙ ЗАСІБ
КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ РОБОТИ
(НА ОСНОВІ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО)**

У статті розкрито способи вмотивування студентів до читання книг, обґрунтовуються функції книги як засобу формування свідомості майбутніх фахівців. Висвітлюються погляди В. Сухомлинського щодо ролі книги як ефективного інструмента культурно-просвітницької роботи у процесі всебічного розвитку особистості вихованця. Показано форми використання книги у навчально-виховному процесі.

Ключові слова: книга, культурно-просвітницька робота, всебічний розвиток особистості, педагогічна спадщина В. Сухомлинського, бібліотека.

В статье раскрыто способы мотивации студентов к чтению книг, обосновываются функции книги как средства формирования сознания будущих специалистов. Освещаются взгляды В. Сухомлинского о роли книги как эффективного инструмента культурно-просветительской работы в процессе всестороннего развития личности воспитанника. Показано формы использования книги в учебно-воспитательном процессе.

Ключевые слова: книга, культурно-просветительская работа, всестороннее развитие личности, педагогическое наследие В. Сухомлинского, библиотека.

The article shows how to motivate students to read books, conferring the books' functions as a mean of forming the minds of future professionals. The paper highlights the views of V. Sukhomlynsky concerning the role of a book, as an effective instrument of cultural work in the process of all-round development of the personality of a pupil. The forms of using books in the educational process are displayed in the article.

Key words: book, cultural and educational activities, the development of personality, pedagogical heritage of V. Sukhomlynsky, a library.

Мудрець зазначав, що книги є кораблями часу, які несуть на своєму борту цінний вантаж – знання, передаючи його від одного покоління до іншого. Обґрунтованим є погляд на книгу, як на головне джерело інформації, відомостей про минулі і сучасні досягнення людства, його

культуру, художньо-естетичний досвід, етичні відносини, історію, релігію і духовність, відкриття і винаходи у різних сферах професійної діяльності. З огляду на це, важко переоцінити роль і значення книги як важливого засобу культурно-просвітницької роботи, що забезпечує зростання загального культурного рівня, гармонійного розвитку особистості вихованця. Книга є не тільки ефективним засобом навчання, професійного становлення майбутніх фахівців, вона забезпечує розширення кругозору людини, її ерудиції, розвиває пам'ять, мислення, на когнітивному та емоційно-ціннісному рівні формує загальну, соціальну і психологічну компетентність тощо.

Особливе розуміння книги, як основи розвитку мови і мислення, живого джерела думки, емоційно-естетичного збагачення людини знаходимо у педагогічній спадщині видатного українського педагога, публіциста і письменника Василя Олександровича Сухомлинського (1918–1970), 95-річний ювілей з дня народження якого цього року відзначатимуть освітяни, науковці, широка громадськість не тільки нашої країни, а й за рубежем. Його досвід використання книги у культурно-просвітницькій роботі з молоддю є актуальним і в умовах сьогодення, коли стрімкими темпами іде науково-технічний прогрес, широко застосовуються комп'ютери та ресурси глобальної інформаційної мережі Інтернет, інші технічні новації. Незважаючи на це, книга у ХХІ столітті витримує конкуренцію із сучасними технічними засобами і є найдосконалішою формою передачі інформації та всебічного розвитку людини.

Питанням ролі книги у формуванні особистості підростаючого покоління приділяли значну увагу як філософи В. Вернадский, М. Попович, Ф. Прокопович, Г. Сковорода, І. Франко, П. Юркевич, С. Яворський, педагоги класики Б. Грінченко, Я. А. Коменський, А. Макаренко, С. Русова, К. Ушинський, так і сучасні вчені І. Бех, В. Зайченко, В. Оржеховська, В. Сидоренко, М. Фіцула, Г. Шевченко та інші. Серед найновіших публікацій знаходимо статті, які безпосередньо присвячені аналізу поглядів В. Сухомлинського на книжку у виховному процесі школи (Л. Заліток), експериментальна перевірка ефективності застосування електронного посібника у порівнянні із друкованими традиційним способом матеріалами (І. Буцик, В. Ільїн).

Мета статті: обґрунтувати способи вмотивування студентів до читання книг; розкрити функції книги як засобу культурно-просвітницької роботи; проаналізувати погляди В. Сухомлинського щодо використання книги у формуванні особистості молоді людини; показати форми використання книги у навчально-виховному процесі.

Книга є матеріальним засобом культурно-просвітницької роботи, містить записи на зброшурованих (зшитих з одного боку) аркушах паперу, може включати вербальну інформацію, графічні зображення, рисунки, діаграми, фотографії тощо. Практика свідчить, що молоді люди віком

17–23 років в основному користуються електронними інформаційними ресурсами, надають їм перевагу, у порівнянні із звичайною книгою, посилаючись на зручність, швидкість, економічну виправданість отримання електронної інформації. Нами, у позааудиторній просвітницькій роботі, а також під час занять зі студентами в процесі опанування курсу дисципліни «Культурологія» було застосовано метод розповіді, у ході якої розкрито історію появи традиційної, друкованої книги. Зауважувалося, що, праобразом перших книг були каміння із нанесеним на ньому символами чи піктограмами, глиняні таблички, деревинні дощечки, пергаментні та папірусові звитки. Перші книги виготовлялися за допомогою методу ксилографії (різьблення на твердих матеріалах текстів і витискання забарвленими фарбами на папері). В XI столітті китаєць Бі Шен використовував пунсони (вирізане рельєфне зображення літер), які набиралися на підставки із застигаючим воском, поливалися фарбою і відбивалися на папері. Вперше набірний друк з використанням дерев'яних літер було винайдено у Китаї, автор винаходу – Ван Чжень (1290–1333 рр.) [1]. 1452 року в друкарні Німеччини Йоганном Гутенбергом типографським способом була надрукована перша книга – Біблія. До цього моменту книги виготовлялися методом ксилографії. Перші книги виходили невеликим тиражем, близько 100–300 примірників їх називали інкунабулами. Масовим явищем книга стає у добу Відродження та Просвітництва.

Поява книг у східних слов'ян сягає своїм корінням у добу Київської Русі, де після прийняття християнства при монастирях і храмах активно запрацювали скрипторії, у яких ченці переписували релігійні рукописні книги. Перші слов'янські книги надрукував Швайпольт Фіоль у Кракові («Осьмогласник», 1491 р.). У Східній Європі першим слов'янським друкарем був білорус Франциск Скорина, який працював у Вільні з 1525, а до того у Празі. Документи свідчать, що у 1460 році львівський міщанин Дропан Степан подарував свою друкарню львівському Онуфріївському монастирю, таким чином друкарство книг в Україні існувало ще з середини XV століття [1]. Друга з відомих в Україні друкарень заснована у 1573 році Іваном Федоровим у Львові (першою надрукованою у цій друкарні книгою був «Апостол»). Пізніше почали діяти Острозька, Києво-Печерська та інші друкарні.

Як свідчать дані опитування студентів та спостереження за ними, така розповідь викликала у значної частини респондентів інтерес до книги, спонукала до формування власної друкованої книжкової бібліотеки, колекціонування книг. Особливо цікавими для молоді виявилися відомості останніх досліджень щодо ефективності передачі віртуальної інформації за допомогою електронних засобів та реальних або матеріальних текстів, надрукованих традиційним, типографським способом. Було проведено дослідження, в ході якого піддослідним запропонували зчитування

інформації із комп'ютера, електронної книги та звичайної книги. Встановлено, що засвоєння матеріалу відбулося краще у випадках, коли піддослідні працювали із звичайною книгою. Такий результат обумовлений рядом причин. По-перше, традиційне сприймання книги як засобу навчання, а не розваги. По-друге, зовнішній вигляд, нумерована сторінка залишають асоціації, на підсвідомому рівні відбитки у пам'яті людини. По-третє, книги виготовляються із органічної речовини – деревини, яка має здатність окрім вербальної інформації, реально відображеної на її сторінках, передавати невербальну біоенергетичну, емоційну інформацію, якою мимоволі свій інтелектуальний продукт «супроводжує» кожен автор. Таким чином, засвоєння матеріалу, отриманого шляхом читання книг надрукованих типографським способом, має вищу ефективність. До цього слід додати, що у процесі роботи із електронними пристроями відбувається незначне електромагнітне опромінення та може псуватися зір, бо більшість екранів комп'ютерів працюють за принципом відновлення картинки з частотою від 65 Грц і вище. Хоч поріг зорового сприйняття нижчий за вказану частоту, все ж це може негативно позначатися на здоров'ї молоді людини. Відомо, що рекомендовані часові норми роботи з комп'ютером не повинні перевищувати 4 год. на добу.

Цікаві дослідження у цьому контексті проводилися на базі Національного університету біоресурсів і природокористування України, коли вченими І. Буциком та В. Ільїним [2; 3] перевірялася ефективність впровадження у навчальний процес електронного посібника (ЕП) у порівнянні із звичайним – надрукованим типографським способом. Навіть незважаючи на те, що організація ефективного навчального процесу з використанням ЕП відбувалася із дотриманням етапів процесу навчання шляхом оптимальної реалізації функціональних складових елементів навчального посібника, спрощенням змісту навчального матеріалу до доступного для студентів рівня, раціональним застосуванням системи засобів навчання, моделюванням чіткої структури ЕП, яка передбачає, що під час пропонування студенту вивчення тієї чи іншої теми представлення різних кадрів відбувається у такій послідовності: титульний кадр, вступний кадр, основний інформаційний кадр, додаткові інформаційні кадри, тестові кадри, консультаційні кадри, електронний посібник не показав переваг як засіб формування знань умінь і навичок студентів [2; 3]. Отже, звичайна друкована книга є на сьогодні основним засобом навчання, а електронні посібники, інформаційні джерела необхідно використовувати як додаткові джерела отримання інформації.

Роль книги як засобу навчання, інтелектуального розвитку, духовного зростання, способу самовиховання і самовдосконалення обґрунтував у своїй педагогічній спадщині та реалізував на практиці у Павлишській школі Василь Олександрович Сухомлинський. Він був глибоко переконаний, якщо немає читання, яке захоплює розум і серце,

пробуджує роздуми про світ, то людині загрожує духовна порожнеча і у даному випадку ніщо не може замінити книжку [4, с. 128]. Тому звичайна книга залишається довершеним засобом пізнання нового і сьогодні. Це у рівній мірі стосується як вихованця, так і наставника-вихователя. В. О. Сухомлинський підкреслював на важливості та необхідності ввести кожного вихованця в світ книг, виховати любов до книги, зробити книгу дороговказною зіркою в інтелектуальному житті, а це залежить в першу чергу від вчителя, від того, яке місце в його духовному житті займає книга. Читання стане духовною потребою вихованця тільки тоді, коли він відчує, що сам педагог постійно збагачується, якщо переконається, що сьогодні він не повторює те, що говорив учора [5, с. 419–656]. З огляду на це педагог, як старший колега своїх учнів, має демонструвати щиру любов до книги, глибокі знання, добуті із неї. Старший наставник і порадник має бути для вихованця прикладом у ставленні до книги.

Усіма способами треба домогтися того, щоб читання стало постійною потребою молодого людини, її інтересом, інструментом пізнання оточуючого світу і людей у ньому, незалежно від того, де знаходиться вихованець у центрі чи на периферії. Книга несе істинне знання усім, хто відкриває для себе її сторінки. В. О. Сухомлинський стверджував, що «найважливішим вогнищем захопленості повинне бути читання. Школа повинна бути царством книги. Ви можете працювати у віддаленому куточку країни, ваше село може бути видалене на тисячі кілометрів від культурних центрів, в школі багато чого може не вистачати, – але якщо у вас царює книга, ви можете працювати на тому ж рівні педагогічної культури і досягти тих же результатів, що і в центрі. І не бійтеся, що книга відволікатиме учня від знань» [5, с. 419–656]. При цьому необхідно створювати належні умови для роботи з книгою. Так, у Василя Олександровича в Павлівській школі для праці над книгою було організовано «Кімнату думки» – це форма роботи, де відбувалося читання і обговорення прочитаних книг. На наш погляд, аналогом «Кімнати думки» у вищих навчальних закладах можуть стати читальні зали бібліотек. Для досягнення потрібного ефекту такі читальні зали необхідно належним чином облаштувати, створити комфортні для читання умови, подбати про естетику, простоту і зручність, а саме основне створити такі обставини, які б сприяли мисленню і переживанню радості від інтелектуальної праці. Важливим на думку В. О. Сухомлинського є добірка книг, зі змістом яких бажано ознайомитися вихованцям на певних вікових етапах. Директор Павлівської школи зауважує: «знаючи, що за все життя людина може прочитати не більше двох тисяч книжок і значна частина з яких припадає на шкільні роки, я з великою вимогливістю відбирав те, що треба обов'язково прочитати... Так була створена Золота бібліотека отроцтва. ...До Золотої бібліотеки ...ми відібрали найвизначніші твори світової літератури...Є книжки без яких взагалі немислима школа. Всі книжки у

золотій бібліотеці отрочтва є в кількох примірниках (від 10–15)» [4, с. 127]. Хорошим прикладом у цьому контексті можуть бути читальні зали і бібліотеки провідних університетів світу. Так, у бібліотеці Університету ім. Гумбольдта (м. Берлін) усі книжкові фонди систематизовані за галузями (гуманітарні-історичні науки, природничі, технічні тощо). Бібліотека, окрім центрального офісу, включає цілу низку підрозділів, що мають окремі читальні зали. Усі процеси у бібліотеці комп'ютеризовані і автоматизовані. Приміром, замовлення книги відбувається через комп'ютер. Під час замовлення книги необхідну допомогу читачеві надає консультант. Видача книги відбувається за короткий термін після її замовлення (не більше 10 хвилин). Книга видається автоматизовано. До послуг читачів просторі, ошатні читальні зали із робочим місцем обладнаним відповідними засобами. Користувач бібліотеки, як студент, який опановує певну спеціальність, може отримати належну допомогу у плані підбору найважливішої літератури за профілем («Золота бібліотека» примітка – Т.М.). До послуг студентів-читачів і професорсько-викладацького складу пропонуються загальні читальні зали та окремі кімнати. Молоді мами для роботи із книгами мають змогу вибрати окремі кабінети з ігровими кімнатами для дітей [6]. Тобто така бібліотека є зручною «кімнатою думки» із «людським обличчям», тому що враховує потреби кожного вихованця.

Так само як і отрочтво, період навчання молодої людини в університеті пов'язаний із пошуком ідеалу, або його конструюванням. Такий зразок для наслідування вихованці можуть знайти у літературних чи історичних творах. З огляду на це, універсальними істинами є думки Василя Олександровича про необхідність укомплектування Золотої бібліотеки книгами, що відображають славне минуле народу, возвеличують подвиги його історичних героїв підкреслюють такі їх якості як справедливість, мужність, відвага, патріотизм, гуманізм, безкомпромісне ставлення до зла. Вихованець, читаючи історичну літературу, книги, присвячені видатним персоналіям, відшукає в їх образі те, що приваблює і захоплює, возвеличує людину. Як відзначав В. Сухомлинський: «Пам'ятаєте, що ніяке захоплення не принесе користі, якщо воно не зачіпає думки, душі, серця. Підкреслюю, що першим захопленням повинне бути захоплення книгою. Його треба зберегти на все життя. Що б ви не викладали – літературу або історію, фізику або креслення, біологію або математику – першим вогнищем захопленості, до якого ви повинні привести свого вихованця (якщо тільки ви хочете бути його вихователем) повинна бути книга. Книга – це теж школа, в світі книг треба навчити подорожувати кожного вихованця» [5].

Окрім золотої бібліотеки, яку пропонує навчальний заклад своїм вихованцям, у кожного із них має формуватися особиста бібліотека. Вона має займати головне місце у процесі самоосвіти і самовиховання як

студентів, так і педагогів. Василь Олександрович підкреслює, що самоосвіта передбачає комплектування особистої бібліотеки та розумову працю дома на самоті. Тому педагог-наставник вищого навчального закладу має вдаватися до методів і прийомів заохочення студента до формування індивідуальної бібліотеки. Слід визначитися із тим, яким книгам варто надати перевагу. При цьому важливим критерієм має бути те, які ідеї і цінності пропагують книги, чи узгоджується їх зміст із схвалюваними у суспільстві орієнтирами та гуманістичною спрямованістю, завданнями культурно-просвітницької роботи її важливими напрямками. Так В. О. Сухомлинський відзначає, що «з першого дня роботи в школі предметом моєї турботи було те, щоб до дитячих рук не потрапила жодна погана книжка, щоб діти жили в світі цікавих творів, які ввійшли до золотого фонду національної і загальнолюдської культури ... треба вдумливо відбирати матеріал для читання. Хай дитина прочитає небагато, та кожна книжка нехай лишить глибокий слід у її серці і в її свідомості, щоб людина поверталася до неї кілька разів, відкриваючи все нові й нові духовні багатства» [7, с. 195]. Ці поради особливо актуальні у наш час, коли інформаційний простір засмічений низькопробною продукцією, а рідною мовою видається тільки одна книга на рік, у розрахунку на одного громадянина нашої країни.

Автор книги «Сто порад вчителю» рекомендує кожній сім'ї, молодій людині поповнювати бібліотеку не менше як однією книгою щомісяця, а педагогу варто оновлювати власну бібліотеку не менше як трьома книгами на місяць. Вони повинні розподілятися за змістовною спрямованістю так: 1) книги з проблем науки, основи якої ви опановуєте чи викладаєте; 2) про життя і боротьбу людини, образ якої є світочем, прикладом для молоді; 3) про душу людини (книги з психології) [4, с. 136].

У педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського особливе місце займає моральний, розумовий і патріотичний, трудовий та естетичний напрями культурно-просвітницької роботи, у реалізації яких важливу роль повинна відігравати книга. Вона дає людині знання, чим забезпечує розумовий розвиток вихованця. Саме тому педагогічним колективом кафедри культурології Національного університету біоресурсів і природокористування України впроваджується у практику навчальної виховної роботи зі студентською молоддю передовий досвід розвитку читацьких інтересів, любові до книги, потреби у читанні різноманітної літератури. Цікавими формами такої роботи є: організація зустрічей студентів із поетами, письменниками (О. Димиденко, В. Крищенко, Л. Танюк, М. Сом), відвідання студентами Музею Рідкісної книги імені Г. П. Васильківського Ніжинського державного університету імені М. Гоголя та бібліотеки Острозької академії. Науково-педагогічними працівниками кафедри готуються власні монографії, підручники, посібники з культурології, етики і естетики, сімейно-побутової культури. Особливо цінними є культуро-

логічні експедиції жіночого клубу «Гармонія» у різні куточки України (Київщина, Чернігівщина, Черкащина, Полтавщина, Одещина, Крим, Рівненщина, Хмельниччина, Тернопільщина), починаючи від великих міст і закінчуючи невеликими селами. У рамках таких експедицій студенти і науково-педагогічні працівники знайомляться із цінними книгами, стародруками, унікальними екземплярами книг у музеях, бібліотеках, освітніх закладах різних регіонів України. Крім цього клубом ведеться постійна і систематична робота впродовж останніх семи років зі збору книг місцевих дослідників, в яких містяться матеріали з історії, культури, побуту населення різних регіонів України.

Важливого значення надають науково-педагогічні працівники кафедри культурології позааудиторній роботі студентів із друкованими матеріалами, оскільки саме книга наповнює змістом вільний час студента, позбавляє нудьги і сприяє духовному збагаченню. Читаючи книгу наші вихованці вчаться оцінювати різні процеси і явища, як минулої реальності, так і сьогодення, осмислюють дійсність з позиції ціннісного підходу, оцінюють реалії крізь призму протиставлення категорій добра і зла. Студентам пропонується підбірка книг, присвячених як вивченню минулого українського народу, його героїв, що забезпечує формування у молоді почуття усвідомленої любові до своєї Батьківщини, так і книги, що знайомлять молоду людину із історією, традиціями, культурою інших народів світу. Робота з книгою формує важливу якість вихованців – працелюбність, а краса художнього слова розвиває естетичні почуття, смаки, креативні вміння і навички.

Уся додаткова література, яка виходить за межі університетської програми, пов'язаної із професією, створює «інтелектуальний фон» підготовки майбутнього фахівця. Такий фон передбачає працю над різними книгами, отримання додаткових знань, що у комплексі служить не тільки цілям культурно-просвітницької роботи, гармонійному розвитку студента, а й полегшує йому процес оволодіння основами наук, професійними знаннями, вміннями і навичками. У даному випадку мається на увазі, що робота із будь-якими книгами розвиває здатність мислення раціонально пізнавати, покращує пам'ять, уяву, увагу, які є інструментами осягнення всього суцього.

Отже, книга несе знання, забезпечує передачу соціального досвіду, є важливим інструментом комунікації, пропагує загальнолюдські і національні цінності, сприяє духовному та інтелектуальному збагаченню людини, дисциплінує і розвиває працелюбність, моральні і вольові якості, пропонує зразки етичної поведінки, дає матеріал для конструювання виховного ідеалу, завдяки чому є ефективним засобом культурно-просвітницької роботи.

На основі вищевикладеного можна виділити кілька функцій, які виконує книга у культурно-просвітницькій роботі, а саме: просвітницьку –
